

Nazarova Ra'no Sidiq qizi,
Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti
tayanch doktoranti
Email: ranonazarova741@gmail.com

VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIGINING OLDINI OLISH BO'YICHA XORIJIY DAVLATLARDAGI IJTIMOIIY PROFILAKTIK DASTURLAR

Annotatsiya. *Voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olishda davlat va jamiyat tomonidan qator tadbirlar va dasturlar amalga oshirilib kelinmoqda. Bu dasturlar bolalar, ularning ota-onasi va boshqa oila a'zolari uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning o'zaro munosabatlarni mustahkamlash va ijobiy odatlarni shakllantirish maqsadida amalga oshiriladi. Maqolada xorijiy davlatlardagi bir nechta samarali ijtimoiy pedagogik dasturlar tahlil qilingan.*

Аннотация. *В целях предупреждения правонарушений несовершеннолетних государством и обществом реализуется ряд мероприятий и программ. Эти программы предназначены для детей, их родителей и других членов семьи и реализуются с целью укрепления их взаимоотношений и формирования положительных привычек. В статье проанализировано несколько эффективных социально-педагогических программ в зарубежных странах.*

Annotation. *The state and society are implementing a number of activities and programs to prevent juvenile delinquency. These programs are designed for children, their parents, and other family members to strengthen their relationships and foster positive habits. The article analyzes several effective socio-pedagogical programs in foreign countries.*

Tayanch so'zlar: *voyaga yetmaganlar huquqbuzarlighi, profilaktika, erta aralashuv, ijtimoiy pedagog, bullying.*

Ключевые слова: *правонарушения несовершеннолетних, профилактика, раннее вмешательство, социальный педагог, буллинг.*

Keywords: *juvenile delinquency, prevention, early intervention, social educator, bullying.*

***Davlatlarda
amalga
oshirayotgan
qator islohotlar
aholining katta
qismini tashkil
etuvchi yoshlarni
har tomonlama
qo'llab-quvvatlash
va yetuk
barkamol avlodni
tarbiyalashga
qaratilgandir.
Bolalarni har
tomonlama
himoya qilish
barobarida ularni
zararli odatlardan,
huquqbuzarliklardan
asrash ham
umummajburiy
ahamiyat kasb
etuvchi qonuniy
hujjatlarda
mustahkamlab
qo'yilgan.***

Kirish. Voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olish barcha davrlarda va barcha davlatlarda dolzarb bo'lgan masaladir. Jinoiy tajriba yo'lini qanchalik erta to'sa olish davlat va jamiyatga shunchalik foydalidir. Butunjahon tashkilotlar kun tartibida ham yoshlar siyosati hamda ijtimoiy siyosatga doir masalalarga alohida e'tibor qaratiladi. Davlatlarda amalga oshirilayotgan qator islohotlar aholining katta qismini tashkil etuvchi yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va yetuk barkamol avlodni tarbiyalashga qaratilgandir. Bolalarni har tomonlama himoya qilish barobarida ularni zararli odatlardan, huquqbuzarliklardan asrash ham umummajburiy ahamiyat kasb etuvchi qonuniy hujjatlarda mustahkamlab qo'yilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1985-yil 29-noyabrdagi 40/33-qarori bilan qabul qilingan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Balog'atga yetmagan bolalarga nisbatan odil sudlov yuritishga doir minimal standart qoidolari (Pekin qoidolari)ning 1-qoidasi 3-bandida *“Imkon qadar mavjud barcha zaxiralarni, shu jumladan, oila, ko'ngillilar va jamiyatning boshqa guruhlarini, shuningdek, maktablar va shu kabi bir qator ijtimoiy institutlarni to'la jalb etgan holda o'smirning farovonligiga ko'maklashish va shu bilan uning hayotiga qonun tomonidan aralashuv zaruriyatini kamaytirish, qonun bilan ziddiyatda bo'lgan o'smirlarga samarali, adolatli va insoniy muomala qilinishini ta'minlash maqsadlarini ko'zda tutuvchi maqbul choralarni qo'llashga yetarlicha e'tibor qaratish lozim bo'ladi”* qoidasi keltirilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1990-yil 1-dekabrda 45-112-qarori bilan qabul qilingan Birlashgan Millatlar Balog'atga yetmagan bolalar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olishga o'rnatilgan dasturiy prinsplari (Ar-Riyod dasturiy prinsplari)ning 4-bo'lim 11-prinspd *Jamiyat bolalarni parvarishlash va himoya qilish hamda ularning jismoniy va ruhiy-ma'naviy sog'lig'ini mustahkamlash borasida oilaga yordam berishga majbur, 21-qoidada esa ta'lim tizimlari ijtimoiy xatarli guruhga kiruvchi o'smirlarga alohida e'tibor qaratishi kerak. Profilaktika mazmunidagi ixtisoslashtirilgan dasturlar, shuningdek, o'quv materiallari, o'quv dasturlari, metodika va tegishli vositalarni ishlab chiqish va ulardan keng ko'lamda foydalanish zarur*²ligi bayon etiladi.

¹ Muminov A.R., Tillabayev M.A. Bola huquqlari: Darslik / Mas'ul muharrir A.X.Saidov. – T.: “Adolat” nashriyoti, 2014. – 70 b.

² Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы). / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/529ddd2a4.pdf>. (дата обращения: 20.01.2023).

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2019-yil 18-dekabrda 74/170 son “Huquqbuzarliklarni oldini olish va jinoiy sudlov sohasidagi yoshlar strategiyasiga sportning integratsiyalashuvi” rezolyutsiyasida *taraqqiyot va tinchlik uchun huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoiy sudlov sohasidagi yoshlarga qaratilgan sa'y-harakatlarning va sport sohasining bir-birini to'ldiruvchi tabiatini tan olgan holda, shuningdek, bunday tashabbuslarni jamoalarga, oilalarga, bolalar va yoshlarga, shu jumladan, nochor ahvolda bo'lganlarga alohida e'tibor qaratgan holda kompleks yondashuv asosida amalga oshirish yanada izchil bo'lishini hisobga olib*³ choralar ko'rishni taklif etadi.

Asosiy qism. So'nggi yillarda turli davlatlar huquqbuzarlikni kamaytiradigan va ijtimoiy rivojlanishga yordam beradigan profilaktika strategiyalari va dasturlarni ishlab chiqmoqdalar. Huquqbuzarlikning oldini olish, nafaqat yoshlar hayotini uvol bo'lishidan qutqaradi, balki jinoiy martaba boshlanishining oldini oladi, shu tariqa jinoyat qurbonlari va jamiyat zimmasiga tushadigan yukni kamaytiradi. Quyida bir nechta samarali dasturlarni ko'rib chiqamiz.

AQShdagi ijtimoiy profilaktik dasturlar

Ta'lim (education). Namunaviy dasturlar oilalar va bolalarga ma'lumot berish orqali yordam ko'rsatadi. Ba'zi dasturlar ota-onalarga sog'lom bolalarni qanday qilib tarbiyalash haqida ma'lumot beradi, ba'zilar esa bolalarga giyohvand moddalar, to'dalar va qurollarning ta'siri haqida o'rgatadi va boshqalari yoshlarga o'zlarining va boshqalarning tug'ma qadr-qimmatini ifoda etishni maqsad qiladi. Bu dasturlarning barchasi yoshlarga ularning harakatlari qanday oqibatlariga olib kelishi haqida tushuncha beradi. Ta'lim dasturlari umidni rag'batlantirish va yoshlar uchun imkoniyatlarni ochishdan iborat⁴.

Dam olish (recreation). Dam olish tadbirlarining bevosita afzalliklaridan biri shundaki, ular nazoratsiz darsdan keyingi soatlarni to'ldiradi. Ta'lim vazirligining xabar berishicha, yoshlar ko'pincha soat 14:00 dan soat 20.00 gacha jinoyat sodir etishadi, jinoyatchilik darajasi soat 15:00 da eng yuqori darajaga yetadi. Dam olish dasturlari yoshlarga jamiyatdagi boshqa kattalar va bolalar bilan aloqa o'rnatish imkonini beradi. Bunday ijobiy do'stlik keyingi yillarda bolalarga yordam berishi

So'nggi yillarda turli davlatlar huquqbuzarlikni kamaytiradigan va ijtimoiy rivojlanishga yordam beradigan profilaktika strategiyalari va dasturlarni ishlab chiqmoqdalar.

³ Integrating sport into youth crime prevention and criminal justice strategies. 74/170. Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2019 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/A_RES_74_170-EN.pdf. (дата обращения: 01.02.2023).

⁴ We are impact law. Juvenile delinquency prevention. <https://www.impactlaw.com/criminal-law/juvenile/prevention>

“Hamshiralarning tug‘uruqdan oldingi va go‘daklik uyiga tashrifi” dasturiga jalb qilingan hamshiralar kam ta‘minlangan, yolg‘iz onalarga uchinchi trimestrdan farzandi hayotining ikkinchi yiliga tashrif buyurishadi.

mumkin. Yoshlar dasturlari turli bolalarning shaxsiyati va ko‘nikmalariga mos ravishda ishlab chiqilgan bo‘lib, ular sport, raqs, musiqa, toshga chiqish, drama, karate, san‘at va boshqa tadbirlarni o‘z ichiga olishi mumkin.

Jamoat ishlarida ishtirok etish. Turli yoshlar jamoalari va ko‘ngillilar guruhlari jamiyatdagi yoshlarni o‘ziga jalb qiladi. Jamoa guruhlari jalb qilish yoshlarga xavfsiz ijtimoiy muhitda muloqot qilish imkoniyatini beradi.

Hamshiralarning prenatal va chaqaloqli uylarga tashrifi. “Hamshiralarning tug‘uruqdan oldingi va go‘daklik uyiga tashrifi” dasturiga jalb qilingan hamshiralar kam ta‘minlangan, yolg‘iz onalarga uchinchi trimestrdan farzandi hayotining ikkinchi yiliga tashrif buyurishadi. Ushbu tashriflar davomida hamshiralar asosiy e‘tiborni ona va bolaning salomatligi, ona hayotidagi qo‘llab-quvvatlash munosabatlari, ona va bolani “Salomatlik” va “Inson xizmatlari” dasturlariga jalb qilish masalalariga qaratadi. 15 yillik kuzatuv tadqiqoti shuni ko‘rsatdiki, dasturga jalb qilingan onalarda bolalarga nisbatan zo‘ravonlik darajasi 79 foizga, bolalarda qochib ketish darajasi 56 foizga va bolalarni hibsga olish darajasi 56 foizga past bo‘lgan. O‘rganilayotgan guruhda onaning xatti-harakatlari bilan bog‘liq muammolar ham sezilarli darajada kamaygan⁵.

Ota-ona va bola interaktiv trening dasturi. “Ota-ona va bola integratsiyasi bo‘yicha trening dasturi” ota-onalar va bolalar uchun, taxminan, 12 hafta davom etadi. U katta xulq-atvor muammolarini ko‘rsatadigan ikki yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarning ota-onalariga ota-onalik ko‘nikmalarini o‘rgatish uchun mo‘ljallangan. Dastur ota-onalar va bolalarni interaktiv vaziyatlarga joylashtiradi. Terapevt ota-onalarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi, ularga bolaning xatti-harakatlariga ijobiy yoki salbiy munosabatda bo‘lishni o‘rgatadi. Dastur bolalarda giperaktivlik, diqqat yetishmasligi, tajovuzkorlik va tashvishli xatti-harakatlarni kamaytirishi isbotlangan.

Bullingning oldini olish dasturi. Bulling yoki bezorilikning oldini olish dasturi boshlang‘ich va o‘rta maktablarda joriy etiladi. O‘quvchilarning anonim anketasi o‘qituvchilar va ma’murlarni kim zo‘ravonlik bilan shug‘ullanayotgani, qaysi bolalar eng ko‘p qurbon bo‘layotgani va qayerda zo‘ravonlik sodir bo‘lishi haqida ma‘lumot beradi. O‘qituvchilar va ma’murlar o‘z maktablarida zo‘ravonlik qanday va qayerda sodir bo‘lishini bilib olgach, ular sinf qoidalarini o‘rnatadilar

⁵ Prenatal and Infancy Home Visitation by Nurses: Recent Findings. 2012. <https://ecald.com/assets/Resources/Assets/Prenatal-Infancy-Home-Visitation.pdf>.

va muammoni hal qiluvchi muhokamalarni osonlashtiradilar. Alohida bezorilar va qurbonlar mustaqil maslahat oladilar. Dastur minimal xarajat evaziga o'quvchilar uchun xavfsizroq, kamroq dushmanlik muhitini yaratishga muvaffaq bo'ladi⁶.

Yuvenil adolat tizimi bilan profilaktikani olib borish dasturlari.

Voyaga yetmaganlar adliya tizimiga kirgan yoshlar davlatdan intervensiya yordamini olish imkoniyatiga ega. Davlat g'amxo'rligida yoshlar giyohvand moddalar yoki addiktiv xulqdan xalos bo'lish bo'yicha yordam, maslahat va ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. Voyaga yetmaganlarga oid adliya tizimining muvaffaqiyati yoshlarni boshqa jinoyatlarga yo'l qo'ymasdan, jamiyatga qaytishga qanchalik yaxshi tayyorlagani bilan o'lchanadi. To'g'rirog'i, barcha voyaga yetmaganlar uchun hibsonalarda yoshlarning bilim olishi, ularni kasbga o'rgatish, xavfsiz, barqaror muhitda yashash tajribasiga ega bo'lishi, zararli odatlardan voz kechishiga ko'maklashishni bildiradi.

Nebraska yoshlar korreksiyasi markazi. Nebraskadagi Yoshlar tuzatish muassasasi (NCYF) huquqbuzar yoshlarning muvaffaqiyatli reabilitatsiyasiga qaratilgan voyaga yetmaganlar uchun qamoqxonaning namunasi. Muassasada zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etganlik uchun kattalar sudida ishi ko'rilgan yosh zo'ravon jinoyatchilar va voyaga yetmagan jinoyatchilar saqlanadi. Eng yosh mahbuslar 15 yoshda, eng yoshi kattasi esa 21 yoshda. NCYF "maksimal xavfsizlik muassasasi" bo'lib, u yosh zo'ravon jinoyatchilarni kattalar huquqbuzarlaridan ajratish va yosh mahbuslarga xatti-harakatlarini o'zgartirishlari uchun zarur yordam choralari orqali yordam berish uchun mo'ljallangan.

Barcha mahbuslar muassasa tomonidan taqdim etilgan ta'lim imkoniyatlarida ishtirok etishlari shart. Ular qamoqxona tomonidan alohida-alohida belgilangan standartlarga javob berishlari kerak. Mahkumlarning ota-onalari xodimlar bilan muloqot qilish orqali farzandining rivojlanishini kuzatishlari mumkin. NCYFda mahbuslarga o'qituvchi yordamchilari, bog'bonlar, dam olish maskanlari rahbarlari va oshxona xodimlari sifatida ishlash imkoniyati beriladi. Shuningdek, institutning dam olish dasturi, basketbol ligalaridan tortib stol tennisi turnirlarigacha bo'lgan bir qator tadbirlarni o'z ichiga oladi.

"Project Heart" dasturi. Belgilangan xulq-atvor va ta'lim talablariga javob bergan mahkumlar uy hayvonlari, asosan, itni o'rgatishlari

***Nebraskadagi
Yoshlar tuzatish
muassasasi
(NCYF)
huquqbuzar
yoshlarning
muvaffaqiyatli
reabilitatsiyasiga
qaratilgan voyaga
yetmaganlar uchun
qamoqxonaning
namunasidir.
Muassasada
zo'ravonlik
jinoyatlarini sodir
etganlik uchun
kattalar sudida
ishi ko'rilgan
yosh zo'ravon
jinoyatchilar va
voyaga yetmagan
jinoyatchilar
saqlanadi.***

⁶ Introducing the Olweus Bullying Prevention Program. 2011. https://www.berkeleycountyschools.org/cms/lib02/WV01000962/Centricity/Domain/34/08_Chapter_1.pdf.

Funksional oilaviy terapiya dasturi muammoli o'smirlarga va ularning oilalariga yordam beradi. Oila terapevti oila bilan ishlaydi va alohida oila a'zolariga o'z uyidagi o'zgarishlarni qanday qilib ijobiy rag'batlantirishi mumkinligini ko'rishga yordam beradi. Dastur uch bosqichda ishlaydi. Birinchi bosqichda terapevt terapiyaga qarshilikni yo'q qilishga harakat qiladi va oilani salbiy muloqot va o'zaro ta'sir shakllarini o'zgartirish mumkinligiga ishonishga undaydi.

mumkin. Xulq-atvoridagi muammolar tufayli asrab olishga yaroqsiz deb topilgan itlarga qamoqxona hovlisidan uy beriladi. Intizomli mahbusga ma'lum vaqt davomida g'amxo'rlik qilish uchun it berilishi mumkin. U itni o'zi bilan darslarga va mashg'ulotlarga olib kelishi mumkin va itni o'rgatish uchun javobgar hisoblanadi. Muayyan mashg'ulotlardan so'ng itlar Nebraska insonparvarlik jamiyati orqali asrab olish uchun yuboriladi. Itlari oilaga joylashtirilgan mahbuslarga oilasi bilan telefon orqali gaplashish va it qanday o'rgatilgani haqida maslahatlar berish imkoniyati beriladi.

Funksional oilaviy terapiya (FFT). Funksional oilaviy terapiya dasturi muammoli o'smirlarga va ularning oilalariga yordam beradi. Oila terapevti oila bilan ishlaydi va alohida oila a'zolariga o'z uyidagi o'zgarishlarni qanday qilib ijobiy rag'batlantirishi mumkinligini ko'rishga yordam beradi. Dastur uch bosqichda ishlaydi. Birinchi bosqichda terapevt terapiyaga qarshilikni yo'q qilishga harakat qiladi va oilani salbiy muloqot va o'zaro ta'sir shakllarini o'zgartirish mumkinligiga ishonishga undaydi. Ikkinchi bosqichda oila a'zolariga kundalik vaziyatlarga yondashishning yangi usullari o'rgatiladi; ularga o'z xatti-harakatlarini va vaziyatlarga munosabatini qanday o'zgartirish kerakligi ko'rsatiladi. Uchinchi bosqichda oila a'zolari yangi munosabatlar ko'nikmalarini boshqa ijtimoiy vaziyatlarga (masalan, maktab yoki ish joyiga) o'tkazishga da'vat etiladi. FFT kam xarajat evaziga takroriy jinoyatlar va voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini kamaytiradi. O'n ikkita FFT seansi yoshlarni bir oy davomida ushlab turish narxining oltidan bir qismini tashkil qiladi. Dasturning yana bir ijobiy jihati shundaki, shartli ravishda ozodlikdan mahrum etilgan yoshlarning aka-ukalari oilasiga ko'rsatgan yordami tufayli jinoyat sodir etish ehtimoli kamroq bo'ladi⁷.

Singapurdagi ijtimoiy profilaktik dasturlar.

Yo'l-yo'riq dasturi (GP). Kichik huquqbuzarlik sodir etgan yoshlar uchun sudgacha bo'lgan 6 oylik chalg'ituvchi dasturdir. Dasturni muvaffaqiyatli tugatganlarga sudda ayblov o'rniga ogohlantirish beriladi.

Kengaytirilgan Step-up (ESU) dasturi. Maktabni tashlab ketish xavfi ostida bo'lgan o'quvchilar va maktabdan tashqarida bo'lgan yoshlar uchun yordam dasturidir.

Yoshlar uchun kengaytirilgan nazorat (YES) dasturi. Giyohvand moddalarni iste'mol qilgani uchun hibsga olingan 21 yoshgacha bo'lgan

⁷ Functional Family Therapy (FFT). 2022. <https://dhs.dc.gov/page/functional-family-therapy-fft>

yoshlarga mo'ljallangan 6 oylik tizimli dastur bo'lib, siydik nazorati rejimi, amaliy ishlar va maslahat tadbirlari bilan to'ldiradi.

O'g'irlik aralashuvi dasturi (TIP). Bir necha marta o'g'irlik jinoyatlarini sodir etgan o'smirlar uchun maxsus davolash guruhi dasturidir.

Triaj dasturi. Yoshlarning huquqbuzarlarini erta aniqlash va yuqori profilaktika ishlari uchun jinoiy adliya tizimidan chetlashtirishga yordam berish, yoshlarning huquqbuzar xatti-harakatlariga tegishli javob choralari ko'rishga yordam berishdan iborat⁸.

Xitoy Xalq Respublikasidagi ijtimoiy profilaktik dasturlar.

Ota-ona bilan bog'liq chora-tadbirlar. Ota-onalar maktablarini tashkil qilishdir. Qo'llab-quvvatlovchi oila tuzilishi va tinch uy muhiti bolaning sog'lom, jismoniy va aqliy rivojlanishi uchun juda muhimdir. Ota-onalar, albatta, bilimsizligi tufayli oilada bolalarning xulqida o'zgarishlarni kuzatishadi. Ular ta'lim, psixologiya, sotsiologiya va boshqa sohalarida mutaxassislarining qo'llab-quvvatlashi va tajribasiga muhtoj bo'lishadi. Oilaviy nizolarni hal qilish, hissiy nazorat, ota-onalar va muammoli bolalar munosabatlarini tuzatish bo'yicha ota-onalar maktabi tashkil etiladi. Ota-onalar maktablariga qatnaydigan ota-onalar maslahat va bilimlarni bir-birlari bilan baham ko'rishlari mumkin.

Oilani qo'llab-quvvatlash va farovonlik tizimi. Bolalar odatda moddiy ehtiyojlarini qondira olmaganliklari uchun huquqbuzarlik sodir etishadi deb hisoblashadi va qashshoq oilalarning farzandlari tomonidan huquqbuzarliklar qilinadi, deb ishoniladi. Ota-onalar pul topishga kamroq vaqt sarflab, farzandlariga ko'proq vaqt ajratishlari uchun ularga ma'lum soliqlar bo'yicha imtiyozlar berishadi.

Ijtimoiy ishchilar orqali huquqiy yordam ko'rsatish. Odatda jismoniy shaxslarning qonunni bilmasligi huquqbuzarlik oqibatlarini bartaraf etish va ko'rilgan choralarni samarali bo'lishiga to'sqinlik qiladi. Shu maqsadda huquqbuzar bolaning oilasiga ijtimoiy xodim tashrifi va tushuntirishlari yo'lga qo'yilishi samarali natija ko'rsatadi⁹.

Xulosa. Barcha davlatlarda voyaga yetmaganlarni huquqbuzarliklar uchun jazolash o'rniga ularni ijtimoiy profilaktik dasturlarga jalb qilish afzal hisoblanadi. Shu maqsadda bir qancha dasturlarga mutaxassislar jalb qilinadi va davlat tomonidan moliyalashtiriladi. Har bir dastur individual xususiyatlarga ko'ra tanlanadi va ularning samarasi nazorat qilib boriladi.

Ota-onalar maktablarini tashkil qilishdir. Qo'llab-quvvatlovchi oila tuzilishi va tinch uy muhiti bolaning sog'lom, jismoniy va aqliy rivojlanishi uchun juda muhimdir. Ota-onalar, albatta, bilimsizligi tufayli oilada bolalarning xulqida o'zgarishlarni kuzatishadi.

⁸ Target interventions.2023. <https://www.shine.org.sg/targetintervention>

⁹ Qingyun Bu. Juvenile Delinquency in China: Causes and Prevention. 2022. Review_SIEF-V12N1-June2022-Bu.pdf.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muminov A.R., Tillabayev M.A. *Bola huquqlari: Darslik / Mas'ul muharrir A.X.Saidov. – T.: “Adolat” nashriyoti, 2014. – 70 bet.*
2. *Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы). / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/529ddd2a4.pdf>. (дата обращения: 20.01.2023).*
3. *Integrating sport into youth crime prevention and criminal justice strategies. 74/170. Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2019. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: [A_RES_74_170-EN.pdf](https://www.un.org/en/resolutions/74/170-en.pdf). (дата обращения: 01.02.2023).*
4. *We are impact law. Juvenile delinquency prevention. <https://www.impactlaw.com/criminal-law/juvenile/prevention>.*
5. *Prenatal and Infancy Home Visitation by Nurses: Recent Findings. 2012. <https://ecald.com/assets/Resources/Assets/Prenatal-Infancy-Home-Visitation.pdf>.*
6. *Introducing the Olweus Bullying Prevention Program. 2011. https://www.berkeleycountyschools.org/cms/lib02/WV01000962/Centricity/Domain/34/08_Chapter_1.pdf.*
7. *Functional Family Therapy (FFT). 2022. <https://dhs.dc.gov/page/functional-family-therapy-fft>.*
8. *Target interventions.2023. <https://www.shine.org.sg/targetintervention>*
9. *Qingyun Bu. Juvenile Delinquency in China: Causes and Prevention. 2022. Review_SIEF-V12N1-June2022-Bu.pdf.*